

УДК 930(477)»1991/2012»(045)

Вивчення самоврядування Маріупольської грецької громади (остання чверть XVIII - кінець XIX ст.) сучасною українською історичною наукою

М.К. ПОДГАЙКО

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна, E-mail: m.podgayko@mail.ru

Авторське резюме

У представленій статті автором аналізуються наукові дослідження, присвячені темі грецького самоврядування Маріупольської грецької громади останньої чверті XVIII - кінця XIX ст., яка входила до складу Російської імперії. Греки Північного Приазов'я за своїми етнічними та соціальними ознаками відрізнялися від інших грецьких спільнот України.

Специфічним був і сам процес утворення грецького осередку у Північному Приазов'ї. Він виник в результаті переселення сюди греків-християн з Криму наприкінці XVIII ст. відповідно до Жалуваної грамоти імператриці Катерини II від 21 травня 1779 р.

Особливе місце у вимогах греків-християн займав пункт про створення власного органу самоврядування – Маріупольського грецького суду, навколо якого і гуртувалося життя громади. Саме тому історія вивчення діяльності даного органу є важливою складовою у розумінні розвитку Маріупольської грецької спільноти в цілому.

Сучасна українська історична наука активно розпочала вивчення даної теми з 90-х рр. XX ст. і наукові студії тривають до сьогодні.

Весь історіографічний доробок з даної проблематики можна поділити на дві групи: перша – це узагальнюючі праці дослідників, в яких мова йде про греків України і лише побіжно згадується про Маріупольський грецький суд. Друга група включає праці, орієнтовані безпосередньо на аналіз діяльності даного органу самоврядування, його функції, діловодство, систему судочинства, правову юрисдикцію та місце, яке він займає в системі російського законодавства.

Ключові слова: історіографія, Маріупольський грецький суд, грецька громада Північного Приазов'я, Маріупольський округ, місцеве самоврядування, закрита сільська громада, Маріупольська грецька спільнота, Жалувана грамота.

Studying of mariupol greek community (last quarter of the eighteenth – the end of the nineteenth century) by the modern Ukrainian historical science

М.К. ПОДГАЙКО

Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: m.podgayko@mail.ru

Abstract

In the present article the author examines the scientific research on the topic of Greek self-administration

© М.К. Подгайко, 2014

of Mariupol Greek community which belonged to the Russian Empire in the last quarter of the eighteenth - the end of the nineteenth century. Greeks of the Northern part of Azov by their ethnic and social characteristics differed from the other Greek communities of Ukraine.

The formation process of the Greek community in the Northern part of the Sea of Azov was specific. It arose as a result of the Greek Christians relocation from the Crimea at the end of the XVIII century in accordance with the Charter of the Empress Catherine II on May 21, 1779.

A special place in the requirements of Greek Christians held the point of creating of their own self-administration body - Mariupol Greek court, around which the community life was formed. Therefore, the study of the history of the body is an important component in understanding the development of Mariupol Greek community in a whole.

The modern Ukrainian history began actively studying the topic in the 90s of the XX century and scientific studies are continued to the present.

All historiographical contribution on this subject can be divided into two groups: the first one includes the general research works in which the Greeks of Ukraine were involved and Mariupol Greek court is only briefly mentioned. The second group consists of the works focused directly on the analysis of this body of the government, its functions, records, legal system, legal jurisdiction and its place in the system of Russian legislation.

Keywords: historiography, Mariupol Greek Court, the Greek community of the Northern Azov, Mariupol district, local self-administration, closed rural community, Mariupol Greek community, Charter.

Постановка проблеми. Греки є тим етносом, що здавна проживав на землях сучасної Української держави. Вивчення історії самоорганізації Маріупольської грецької громади є сполучною ланкою між минулим і сучасним, сприятиме більш ґрунтовному підходу до вирішення актуальних політичних завдань сьогодення. Вивчення історичного досвіду спільного співіснування представників різних етносів у межах єдиного державного простору сприяє відтворенню історичної минувшини та є досить актуальним для доповнення картини історії України поліетнічними чинниками.

Мета дослідження. Основне завдання дослідження полягає у висвітленні наукового стану розробки теми самоврядування Маріупольської грецької громади (XVIII- XIX ст.) сучасною українською історичною наукою

Аналіз досліджень і публікацій. Стан розробки зазначеної теми досить обмежений, хоча література з історії Маріупольської (Приазовської) грецької громади становить вагомий у кількісному і якісному плані історіографічний доробок. Утім, більшість робіт присвячена висвітленню причин виникнення грецької громади, основним напрямкам її діяльності. Історія Маріупольського грецького суду як органу самоврядування приазовських греків та її вплив на соціально-економічні, культурні й етнічні процеси в грецькому середовищі комплексно не досліджувалася аж до 2012 р., Тобто до виходу в друк колективної праці А. Гедьо, Н. Терентьевої та Р. Саєнко «Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність» [4]. З іншого боку, висвітлюючи грецький чинник на землях українського Північного Приазов'я, кожен із дослідників мав звернути увагу і на існуючий орган самоврядування. Адже саме автономні інституції греків України були тим стрижнем, навколо якого оберталася життєдіяльність спільноти. Ці структури становили необхідний політико-правовий каркас існування і консолідації кожної грецької громади

загалом і Маріупольської – зокрема. Всю літературу можемо поділити на дві групи: 1) узагальнюючі праці, в яких мова йде про маріупольських греків і згадується про існування такого органу самоврядування, яким був Маріупольський грецький суд; 2) праці, орієнтовані безпосередньо на аналіз діяльності даного органу, його функцій, діловодства, судочинства, правової юрисдикції та його місця в російській законодавчій системі.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історії Маріупольської грецької громади розпочалося в XIX ст. У більшості досліджень XIX – початку XX ст. історія грецької спільноти становила лише окремих сюжет, висвітлюючи частину у більш широких контекстах колонізації й господарчого освоєння Південної України.

Грецька спільнота є однією з найчисельніших на території України. Тож на межі XX-XXI ст. поглибилася спеціалізація досліджень з елліністичної проблематики.

Протягом 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. в Україні було створено ряд наукових та освітніх закладів, одним із напрямів діяльності яких є студіювання грецької проблематики. Серед них – Кабінет українсько-грецьких відносин НАН України при Інституті історії України НАНУ, Маріупольський державний гуманітарний університет, Одеська філія Грецького фонду культури, Історико-філологічне товариство А.А.Білецького, Приазовський елліністичний центр тощо.

У процесі здійснення елліністичних студій особливе значення мають узагальнюючі, синтезуючі дослідження, які підсумовують накопичений попередниками досвід вивчення проблеми, наскрізно простежуючи історичний період грецького буття в українських землях. Вагомий історіографічний доробок становлять загальні праці, що висвітлюють історичний розвиток грецького етносу в межах зазначеного хронологічного періоду. Однією з перших узагальнюючих праць з історії греків Украй-

ни можна назвати монографію Н. Терентьєвої «Греки в Украине: культурно-просветительская и экономическая деятельность (XVII–XX вв.)». Саме це дослідження стало першою спробою узагальнити цілу історію грецької етнічної групи в одній підсумковій синтезі [9]. Автор зазначає, що прагнення до визнання себе як окремих юридичних осіб з адміністративно-правовою автономією було чи не центральним сюжетом життєдіяльності майже всіх міських грецьких громад України.

Іншим важливим моментом праці Н. Терентьєвої є те, що етнологічний аспект економічного та культурного розвитку грецької громади Маріуполя розглядається як складова частина політичної системи країни в контексті всього суспільного життя регіону.

Слід відзначити зацікавленість грецькою тематикою науковців інших відділів Інституту історії НАН України. Результатом дослідницької роботи академіка В. Литвина та співробітників відділу спеціальних історичних дисциплін М. Дмитрієнко, В. Томазова, О. Яся стала книга «Греки на українських теренах», де подано узагальнений погляд на історію грецьких громад України й українсько-грецьких зв'язків [5]. Зокрема визначаються загальні передумови та конкретні мотиваційні чинники появи греків на українських теренах і формування сталих громад. Серед них автори виділяють: давні церковні та культурні взаємини, православне соціокультурне та конфесійне середовище, постійну воєнну загрозу, яка унеможлиблювала стабільність торговельних відносин з Західною Європою, сусідство з найпівнічнішою православною країною Європи – Росією, значний досвід комерційних операцій та адаптація до місцевих умов, що загалом створювали сприятливе підґрунтя для грецької торговельної еміграції, більшість представників якої вже мала певний матеріальний статок [5, с.213]. До того ж, у контексті політичного курсу, який проводився українськими гетьманами щодо ніжинських греків, переваги грецької торгівлі видавалися надто привабливими за умов тривалої воєнної конфронтації. Після Української національної революції середини XVII ст. греки посіли місце євреїв у зовнішній торгівлі українських земель.

Учені не обминають гострих кутів історії українсько-грецьких відносин, визначаючи в них не тільки позитивне (греки як оборонці православ'я, провідники й організатори культурного життя, меценати та благодійники тощо), але й наводячи приклади зверхнього ставлення греків до місцевих мешканців, запеклі суперечки ніжинських греків з місцевим населенням з приводу прав і привілеїв.

Автори презентують власну класифікацію грецьких громад, в основу якої покладено комплекс таких критеріїв, як причини

переселення, географічний чинник, форма колонізації, соціальний склад поселенців, ступінь контактів з еллінським світом тощо. Греки Північного Приазов'я – це модель напівзакритої сільської громади, зв'язки якої із зовнішнім грецьким світом були мінімізовані [5, с.216].

Дослідниця Л. Якубова надає Маріупольському грецькому округу особливе значення для підтримання національної свідомості й самобутності греків. Вона вказує на те, що існування на теренах України автономної адміністративної одиниці, де мешкала майже винятково грецька людність, було явищем унікальним. Адже сама Греція була в той час лише околицею Османської імперії. Цікавим є припущення Л. Якубової, що запеклість боротьби митрополита Ігнатія й грецького суспільства за автономне існування, вагомість пільг і допомоги, наданих російським урядом, говорять за те, що грецькому округу Північного Приазов'я відводилося значне місце у планах відродження розпорошеної по території Порти грецької діаспори [10].

Сучасний етап розвитку грецьких студій характеризується їх урізноманітненням, виокремленням джерелознавчих, історіографічних сюжетів. Серед таких розробок чільне місце посідають дослідження А. Гедьо, що першою запровадила комплексний і систематизований джерелознавчий аналіз у студіюванні історії грецьких громад. Це сприяло більш глибокому осмисленню питань, пов'язаних із особливостями політико-правового статусу маріупольських греків, еволюцією їх самоорганізації тощо. У монографії А. Гедьо «Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.)» подається аналіз основних архівних зібрань та публікацій джерел з історії грецької громади Північного Приазов'я. Це документи державних інституцій і посадових осіб – законодавчі акти, листування, матеріали діловодства, у т. ч. Маріупольського грецького суду, статистичні, картографічні джерела, матеріали експедицій мандрівників, щоденники, мемуари [3].

В іншому дослідженні А. Гедьо – «Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст.» – вивчення окремого виду джерел (актових матеріалів) стало самостійною метою, що підкорила собі всю логіку дослідження [2].

Визначення актових матеріалів як предмета дослідження й основного його джерела спрямувало увагу автора на вирішення питань, пов'язаних з особливостями політико-правового статусу Маріупольської грецької громади, еволюцією її юридичного становища й характеру самоорганізації. Тому вже в передмові чітко визначається термін «громада», який дуже часто застосовується для різних за статусом і мірою організованості грецьких осередків в

Україні. На відміну від інших сучасних дослідників, які зверталися до з'ясування сутності терміну «грумада» стосовно грецьких осередків, А. Гедьо схильна вважати грумадою тільки інституціоналізовані групи населення, що мали юридичне відокремлення та етнічну самоорганізацію, а саме: греків Ніжина й Північного Приазов'я. Вони, на відміну від греків Одеси й Львова, були об'єктами правових відносин, користувалися гетьманськими та імператорськими привілеями, витворили структури самоврядування [2, с.4]. Сучасний стан розвитку української наукової думки дозволяє найбільш повно дослідити історію мариупольських греків. З'явилася значна кількість історичних праць, які прямо чи побічно досліджують різні аспекти зазначеної теми. Значний внесок на цій ниві зробили Н. Бацак, В. Пірко, С. Калоєров, М. Араджионі, І. Джуха, С. Новікова, С. Арабаджи, К. Балабанов, С. Пахоменко тощо. У 2003 р. за редакцією М. Дмитрієнко вийшов бібліографічний довідник-показчик з етнічної історії грецької спільноти в Україні [7]. Досліджуючи історію Північного Приазов'я, історії грецької громади торкаються мариупольські краєзнавці. Ще за радянських часів розпочала свою дослідницьку роботу Р. Саєнко [8], на її рахунок більше десятка публікацій. Основним питанням, яке студіювала авторка, були дата і обставини заснування міста Мариуполя. У нарисах Р. Божко [1] досліджується місце Мариуполя в системі адміністративно-територіального устрою українських земель XVIII–XX ст. В цьому контексті авторка порушує питання, пов'язані з існуванням Мариупольського грецького округу.

Книга І. Джухи «Одиссея мариупольських греков» була першою спробою узагальнення в публіцистичному жанрі історії, культури, побуту приазовських греків. Автор утримався від надання оцінки діяльності Мариупольського грецького суду, лише обмежився короткою довідкою щодо діяльності цього органу самоврядування [6]. Втім, він поділяє думку дослідника XIX ст. Г. Тимашевського, що здобутком в діяльності Мариупольського грецького суду є виборність, а вадою – закриті засідання.

Варто відзначити, що попри значну кількість робіт з історії греків України, що

з'явилися в останні десятиріччя, незважаючи на досить активне вивчення зазначеної проблематики, історія Мариупольського грецького суду знаходила лише побіжне висвітлення. Значною подією для історичної науки стало опублікування колективної монографії А. Гедьо, Н. Терентьевої та Р. Саєнко «Мариупольський грецький суд: історія створення та діяльність» [4]. Автори, на підставі комплексного аналізу джерел та літератури, зробили класифікацію структури і функцій Мариупольського грецького суду, що супроводжувався висвітленням особливостей політико-правових відносин з загальнодержавними органами у системі управління Російської імперії. Дослідники висвітили сфери компетенції, масштаби та характер управлінських функцій грецького суду, детально розглянули кожний з напрямів цієї діяльності – судочинство, фінансово-господарська робота, поліцейська справа, господарство тощо. Автори приходять до висновку, що досить логічним виглядає те, що поліцейські функції Мариупольського грецького суду були природними для установи, що здійснювала повноту місцевої влади у територіальній автономії. На сьогоднішній день це найбільш повне комплексне видання з історії Мариупольського грецького суду.

Висновки. Отже, огляд представленої літератури дозволяє простежити історію місцевого національного самоврядування на території українського Північного Приазов'я, визначити основні характерні риси цього явища, простежити його розвиток в історичному контексті. Специфікою грецького самоврядування Мариупольської спільноти була його сільська закрита модель. Оформлення та функціонування Мариупольського грецького суду як органу грецького самоврядування перебувало безпосередньо під впливом розвитку законодавчої системи Російської імперії. Стан наукової розробки даної проблематики досить вагомий. Проте, поза увагою дослідників залишаються питання, пов'язані з специфікою ліквідації Мариупольського грецького суду та відносин греків з представниками інших національностей, що населяли Мариупольщину. Ці та інші аспекти можуть стати предметом майбутніх наукових студій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Божко Р. Мариуполь в системе административно-территориального устройства украинских земель (XVIII–XX вв.) [Текст] / Р. Божко // Донбасс и Приазовье: Проблемы социального, национального и духовного развития: Тезисы докладов международной научно-практической конференции (Мариуполь, 26–27 мая 1993). – Мариуполь, 1993. – С. 44–45.
2. Геде А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII - XIX ст. [Текст] / А. В. Гедьо; Ін-т історії України НАН України. - К., 2005. - 416 с.
3. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) [Текст] / А.Гедьо. - К., 2001. - 245 с.
4. Гедьо А.В. Мариупольський грецький суд: історія створення та діяльність [Текст] / А.В. Гедьо, Н.О. Терентьева, Р.І. Саєнко. - Донецьк: ДонНУ, 2012. - 480 с.

5. Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томозов, Л. Яковлева, О. Ясь. – К., 2000. – 448 с.
6. Джуха И. Одиссея мариупольских греков. Очерк истории [Текст] / И. Джуха. – Вологда: ЛиС, 1993. – 162 с.
7. Етнічна історія грецької спільноти в Україні. Бібліографічний довідник-показчик / Відп. ред. М.Ф. Дмитрієнко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 288 с.
8. Саєнко Р. Из истории основания города Мариуполя [Текст] / Р. Саєнко. – Мариуполь: Рената, 2002. 22 с.
9. Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.) / Н. Терентьева. – К.: АКВИЛОН-ПРЕСС, 1999. – 352 с.
10. Якубова Л. Мариупольські греки (етнічна історія) 1778 р. – початок 30-х рр. XX ст. [Текст] / Л. Якубова. – К., 1999. – 331 с.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2014

REFERENCES:

1. *Bozhko, R.* Mariupol v sisteme administrativno-territorialnogo ustroystva ukrainских zemel (XVIII–XX vv.) (Mariupol in the system administrative and territorial organization of Ukrainian lands (XVIII–XX centuries.)), *Donbass and Azov: Problems of Social, National and spiritual development: Report abstracts of the international scientific conference.* Mariupol, 1993. pp. 44-45.
2. *Hedio, A.* Gretski gromady Nizhina i Pivnichnogo Priazovia v aktovyh materialah seredyny XVII - XIX st. (The Greek community Nizhin and Northern Azov to the documentary materials mid-seventeenth - nineteenth century). К, 2005. 416 p.
3. *Hedio, A.* Dzherela z istorii grekiv Pivnichnogo Priazovia (kinets XVIII – pochatok XX st.) (Sources of the history of the Greeks of the Northern Azov (end of XVIII - beginning of XX century.)). К, 2001. 245 p.
4. *Hedio, A.* Mariupolskiy gretskiy sud: istoria stvorenniya ta diyalnist (Mariupol Greek Court: History of creation and Activities). Donetsk, 2012. 480 p.
5. *Greky na ukrainских terenah: narysy z etnichnoi istorii* (Greeks on the Ukrainian territory: Essays on ethnic history). К, 2000. 448 p.
6. *Juha, I.* Odisseya mariupolskih grekov. Ocherk istorii (Mariupol Greeks Odysseus. History essay). Vologda, 1993. 162 p.
7. *Etnichna istoriya gretskoi spilnoty v Ukraini. Bibliografichnyy dovidnyk-pokazhchyk* (Ethnic History of the Greek community in Ukraine. Bibliographic Reference Index). К, 2003. 288 p.
8. *Saienko, R.* Iz istorii osnovania goroda Mariupolya (From the history of foundation of Mariupol city). Mariupol, 200. 22 p.
9. *Terenteva, N.* Greki v Ukraine: ekonomicheskaya I kulturno-prosvetitel'skaya deyatelnost (XVII–XX vv.) (Greeks in Ukraine: Economic and Cultural and teaching Activity (XVII–XX centuries.)). К, 1999. 352 p.
10. *Yakubova, L.* Mariupolski greky (etnichna istoria) 1778 r. – pochatok 30-h rr. XX st. (Mariupol Greeks (ethnic history) 1778 - early 30s. XX century). К, 1999. 331 p.

Подгайко Марія Костянтинівна – кандидат історичних наук, доцент
Мариупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Мариуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: m.podgayko@mail.ru

Podhaiko Mariia Kostiantynivna – PhD in history, associate professor
Mariupol state university
Address: 129, Bydivelnukiv Avenue, Mariupol, 87500, Ukraine
E-mail: m.podgayko@mail.ru